

MÁRTON ROSKA (1880–1961)
ȘI CERCETAREA ARHEOLOGICĂ A SECOLELOR X–XI*

ERWIN GÁLL

In memoriam Doru Plaino (1959–2009)

Numele lui **Márton Roska** se leagă organic de **școala de arheologie de la Cluj**, ale cărei începuturi coincid cu crearea catedrei specifice în cadrul universității, în 1872, ajungând la profesionalism după 1898, sub conducerea lui **Béla Pósta**. Ca reprezentant al acestei școli, arheologul și etnograful M. Roska a fost autorul nu numai a unor săpături și publicații importante privind epocile preistorică și așa-zisă a migrațiilor, ci și a unor **săpături și publicații** fundamentale privind **arheologia secolelor X–XI în Transilvania**. Sunt puse în discuție contribuțiile aduse de M. Roska la cunoașterea fenomenelor specifice acestei epoci istorice, prin cercetarea și interpretarea **necropolelor** de la **Gâmbaș, Hunedoara, Moldovenești** și rolul său în dezvoltarea teoriilor referitoare la pătrunderea „**maghiarilor cuceritori**” în Transilvania.

Epoca dualistă și percepțiile ulterioare

Probabil că în istoria universală nu a existat vreun alt stat care, după dispariția sa, să fi fost mai mult anatemizat decât Imperiul Austro-

* Activitatea lui Márton Roska nu poate fi rezumată, în doar câteva pagini, de către un cercetător ale cărui preocupări sunt îndepărtate de epoca preistorică. De aceea, în paginile de față vom evoca doar cercetările privind secolele X–XI oprindu-ne mai puțin asupra activității sale, în general. Ne exprimăm speranța ca cercetătorii care se ocupă de perioade istorice mai vechi vor continua, în viitor, inițiativa noastră de a analiza activitatea prodigioasă a lui Márton Roska, insistând asupra epocilor respective. Adresez și aici calde mulțumiri domnului dr. Mihai Rotea, arheolog la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, care a avut bunăvoința de a-mi pune la dispoziție fotografia lui Márton Roska.

Ungar¹. Multiplele probleme ale acestuia derivau din faptul că, începând cu secolul al XIX-lea, concepțiile filosofice cosmopolite ale epocii luminilor fuseseră înlocuite de concepțiile herderianismului naționalist², care alimentau puternic sentimentele naționaliste³. Paralel și în contradicție cu această tendință existau imperiile multinaționale, mai ales cel mai liberal dintre acestea, Imperiul Austro-Ungar (din a doua jumătate a secolului al XIX-lea)⁴, care prin caracterul său (organizare economică, circulația mărfurilor și a persoanelor, caracterul multicultural și multietnic) se asemena în multe privințe Uniunii Europene. Aspectul multicultural al Imperiului era cel mai bine ilustrat de cele două capitale ale acestuia (Viena și Budapesta), adevărate embleme ale unei diversități etnoculturale specifice Europei Centrale, cu naționalități de diferite origini și religii⁵. De exemplu, în anul 1900, în cea de-a doua capitală a Imperiului – Budapesta⁶ – locuiau 37.873 persoane de origine slovacă; la fel de important era numărul germanilor și al evreilor, care constituiau 23,60% din populație. Dintre germani doar 27% se născuseră în Budapesta, 42% dintre ei veneau din provincie iar restul de 31% din străinătate.

¹ Cele mai recente analize privind monarhia dualistă: Éva Somogyi, în A. Gerő (coord.), *A Monarchia kora – ma*, Budapesta, 2007, p. 109–122; Ágnes Deák, „Nemzeti egyenjogúsítás.” *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860*, Budapesta, 2000, p. 59–80; H. Helczmanovszki, în W. R. Lee (coord.), *European Demography and Economic Growth*, Londra, 1979, p. 27–79; S. M. Eddie, *A pénzügyi függetlenség korlátai a vámunió szuverén államaiban: az Osztrák-Magyar Monarchia mint "adóunió" 1868 és 1911 között*, Aetas 1, 2004, p. 202–218; P. Hanák, *A Kert és a Műhely*, Budapesta, 1988, p. 17–63.

² Ideile așa-zisei *nation-building* sunt legate în primul rând de numele lui J.G. Fichte și se conturează în opera sa de bază, *Reden an die deutsche Nation*, Berlin, 1808. Mai târziu ele sunt întregite de o interpretare eronată a operei lui J. G. Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 4 vol., Berlin, 1784–1791, de către ideologi ai naționalismelor deja constituite, care trimit, vag, și la opera lui Fichte.

³ Problema istoriografiei, în general, constă în faptul că a luat ființă, ca știință, într-o epocă în care se defineau națiunile moderne, respectiv ideologiile acestora, bazate cel mai adesea pe o istorie inventată, al cărei scop era justificarea unor interese politice.

⁴ În această perioadă, mișcările naționale de pe teritoriul Imperiului s-au dezvoltat diferit față de cele din Franța, Spania sau Rusia. În sprijinul aceleiași idei, nu trebuie uitat nici faptul că monarhia austro-ungară a permis funcționarea unui parlament croat, cu o largă autonomie. Iată de ce nu putem privi Imperiul ca un stat național clasic, așa cum sugera Lucian Boia. În acest sens, L. Boia, *Două secole de mitologie națională*, București, 2005, p. 63; <http://www.glatzferenc.hu/upload/file/Historia/H2009-056%281%29.pdf>.

⁵ Adolf Hitler, născut într-un orășel austriac din Austro-Ungaria, a locuit la Viena în tinerețe, dar ura capitala Imperiului nu doar din cauza greutăților din viața personală, ci și din cauza multiculturalității acesteia, după cum reiese din mai multe scrisori ale sale. În acest sens, vezi: J. Lukacs, *The Hitler of History*, New York, 1997, p. 63–87, 189–213.

⁶ Poetul și politicianul Octavian Goga, cunoscut pentru convingerile sale naționaliste și antisemite, caracteriza Budapesta de la începutul secolului al XX-lea drept un Babilon, fără caracteristici maghiare, ci doar evreiești. Potrivit lui A. Miskolczy, *Románok a történelmi Magyarországon*, Budapesta, 2005, p. 164, 170, naționalismul și antisemitismul lui Goga se reflectă foarte concret și în opera sa rămasă în manuscris; O. Goga, f. a., *Încă o dată Alba Iulia*, Biblioteca Academiei Române, București, ms. R. 4090, p. 31.

Avântul economic a determinat migrarea oamenilor din toate colțurile Imperiului spre capitale⁷. O politică de deznaționalizarea activă, de care Imperiul Austro-Ungar a fost acuzat mai târziu, nu poate fi demonstrată. Pierderea identității fiind un proces dependent în totalitate de contextul cultural, asimilarea națională a fost legată, în acest caz – ca în oricare parte a lumii – de nevoia de integrare socială individuală⁸, ca fenomen firesc asociat dezvoltării societății⁹.

Același aspect multinațional-multicultural îl degajau (din cauza circulației mărfurilor și a persoanelor) și localitățile din bazinul transilvănean¹⁰, Banat, Crișana, valea Ierului și a Someșului Inferior, unde conviețuiau aproape toate etniile Europei centrale și de est de la începutul secolului al XX-lea.

În acest climat multinațional-multicultural, foarte colorat, al începutului de secol XX, marcat de lupte politice între elitele naționale/naționaliste ale Imperiului¹¹, în paralel cu o dezvoltare economică nemaîntâlnită până atunci, a

⁷ În această perioadă, Budapesta devenise al doilea centru mondial al morăritului după Minnesota, iar Viena cel mai important centru al modei europene. Populația Budapestei ajunsese, la începutul secolului al XX-lea la 880.371 de locuitori, de la 275.000, înregistrați în 1868. L. Marjanucz, *Magyarország ipartörténetének összefoglalása az I. világháborúig*, www.magyarorszag.hu/orszaginfo/adatok/gazdasag/gazdasagtortenet/gazdasagtortenet_1.html; N. Djuvara, *Civilizații și tipare istorice*, București, 2007, p. 112; A. Márkus, *Budapest építési és népesedési fejlődése 1880–1940 között*, <http://www.omikk.bme.hu/mee/web/fajlok/1944-109-111.pdf>; Gy. Kövér, *Az Osztrák-Magyar Monarchia gazdasági teljesítménye. Lépték és tempó*, în A. Gerő (coord.), *A Monarchia kora – ma*, Budapesta, 2007, p. 44–73.

⁸ Cel mai bun exemplu este oferit de industria construcțiilor: în 1880, 40% dintre zidari sunt germani, 9% slovaci și 51% maghiari. Dintre sticlari 24% sunt germani, 15% slovaci, 61% maghiari, jumătate dintre aceștia de religie mozaică. „Dominația” germană se poate observa în următoarele sectoare: cofetari 55 %, vânzători de cafea 30 % și proprietari de restaurante 42 %. În domeniul comerțului și al creditării pe lângă vechii burghezi în majoritate germani, în epoca dualistă sunt și comercianți aromâni, germani și maghiari, și cca. 66 % evrei. Kövér, *loc. cit.*

⁹ Pentru fenomenul similar, petrecut și în București, pot cita chiar un exemplu din familia mea: sora străbunicului (unguroaică de religie romano-catolică) a emigrat în Regatul României la începutul secolului XX și s-a măritat în București cu un cetățean de naționalitate greacă, venit din Grecia. După câteva zeci de ani a devenit ortodoxă și, amândoi, români din punct de vedere cultural, respectiv identitar. Acest articol este dedicat memoriei unuia dintre descendenții lor.

¹⁰ Este vorba despre adevărata Transilvanie (*Ultrasilvana terra* în secolele XI–XII; forma *Transsilvania* apare doar în 1462), la care se referă însuși numele ținutului. În ultimele decenii s-a răspândit concepția greșită potrivit căreia Transilvania înseamnă teritoriile de la est de granița actuală dintre România și Ungaria (adică zona Nireadului, a Ierului, a Crișanei, a Banatului și bazinul Transilvaniei). E. Benkő, *Erdély*, în Gy. Kristó (coord.), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, Budapesta, 1994, p. 188–192.

¹¹ Pentru mișcarea națională a românilor din Austro-Ungaria cele mai importante momente sunt Memorandumul din 1892 (V. Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 188.) și publicarea cărții lui A. C. Popovici, *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich*, Leipzig, 1906, în care se combină ideile naționalismului herderian și cele ale lui Fichte, din secolul al XIX-lea, cu fantasmalele rasiste ale secolului al XX-lea.

În fruntea mișcării naționale românești de la începutul secolului al XX-lea s-au aflat două personalități care au făcut carieră politică și după anul 1920: Iuliu Maniu și Alexandru Vaida Voievod. La începutul secolului al XX-lea, Alexandru Vaida Voievod devenise unul dintre oamenii de încredere ai prințului Franz Ferdinand, care pregătea abolirea dualismului și desființarea independenței Ungariei în cadrul Monarhiei (A. Vaida-Voevod, *Memorii IV*, Cluj-Napoca, 1998, p. 60; Vaida-Voevod, *Memorii I*, Cluj-Napoca, 1994, p. 116).

studiat și a devenit unul dintre importanții arheologi transilvăneni, tânărul armean originar din Gherla¹², Márton Roska.

Școala arheologică de la Cluj. Școala condusă de Béla Pósta¹³

Dezvoltarea spiritului științific și de cercetare a înregistrat un progres considerabil prin crearea, în 1859, a Asociației Muzeului Ardelean¹⁴, sub influența înființării de către sași, în 1840, a asociației *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*. Asociația a fost interesată în domenii diverse, de la știința istorică până la științele naturii, iar sub conducerea lui Brassai Sámuel anuarul asociației s-a bucurat de o largă răspândire.

Arheologia transilvană, ca știință, a ajuns la un nivel profesionist (cel puțin teoretic) ca urmare a semnării, la 12 octombrie 1872, de către împăratul Franz Josef, a proiectului de lege care înființa Universitatea „Franz Josef” din Cluj¹⁵. Cu această ocazie, Asociația Muzeului Ardelean și-a predat toate fondurile documentare Universității; de acum înainte activitatea sa se va împleti cu cea a Universității, păstrându-și totuși independența. Prin combinarea celor două instituții Clujul devine un oraș universitar de importanță macroregională în care, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, 30% din populație era formată din profesori și studenți.

Conflictele politice reclamate mai târziu de partea română ca „politică de maghiarizare” s-au desfășurat în special în jurul legii de școlarizare a lui Albert Apponyi, denumită *Lex Apponyi*, votată în 1907, care prevedea mărirea salariilor învățătorilor. Din cauza faptului că, de cele mai multe ori, școlile românești, aflate sub conducerea bisericii greco-catolice sau ortodoxe, nu aveau posibilități materiale pentru aplicarea acestei legi, au trebuit să accepte ajutorul statului maghiar. În schimbul acestuia, statul maghiar își rezerva dreptul de interveni în programul de învățământ al școlilor respective: practic, se cerea introducerea predării limbii maghiare, iar în cazul în care în aceste școli ponderea elevilor maghiari ajungea la 50% se stipula introducerea obligatorie a acesteia, însă numai în clasa respectivă. Pentru detalii, vezi Miskolczy, *op. cit.*, p. 163.

Pe de altă parte, nici relațiile naționaliștilor români ardeleni cu România nu erau tocmai ideale. V. Braniște consemna în memoriile sale „...într-un an aceasta ne-a demoralizat mai mult pe noi, decât guvernele maghiare în timp de 50 de ani” (Braniște, *op. cit.*, p. 187).

În ceea ce privește gândirea politică a conducătorilor români din Transilvania, semnificativ este faptul că după 1 decembrie 1918, când a fost declarată unirea românilor din Banat, Țara Ungurească și Transilvania cu România, Consiliul Dirigent, condus de Iuliu Maniu, a (re)introdus legea naționalităților din 1868 (aplicând-o acum în sens invers) (I. Maniu, *Patria de lux*, f. 1., 2001, p. 16): un semn că „închisoarea popoarelor”, vehiculată atât de înverșunat mai târziu, nu fusese atât de inumană înainte de 1918 nici chiar din punctul de vedere al legislației privind minoritățile naționale.

¹² Gherla, alături de Gheorgheni, Frumușeni și Dumbrăveni a fost unul dintre centrele armenilor transilvăneni, colonizați în Principatul Transilvaniei începând din 1637 până la mijlocul secolului al XVIII-lea. L. Ávedik, *Szabad királyi Erzsébetváros monographiája*, Gherla, 1896, p. 124–130; K. Szongott, *Szamosújvár sz. kir. Város monographiája*, Gherla, 1902; M. Tarisznyás, *Gyergyó történeti néprajza*, Budapesta, 1994.

¹³ Pentru activitatea științifică și școala arheologică condusă de Béla Pósta, vezi și <http://www.postabela.ro>.

¹⁴ Á. Egyed, CsSZMÉ, 2005, p. 233–241; T. A. Szabó, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*, Cluj-Napoca, 1942.

¹⁵ Szabó, *op. cit.*, p. 12.

Catedra de Arheologie a Universității a fost înființată după sistemul germano-austriac, atribuindu-i-se o autonomie foarte largă¹⁶. Ei îi aparțineau biblioteca și fondul documentar predate de Asociația Muzeului Ardelean, dar și un institut de cercetare numit „Muzeul Național Ardelean de Arheologie și Numismatică”. După o stagnare de aproape două decenii, activitatea catedrei a fost impulsionată de Béla Pósta, personalitate de marcă ale arheologiei maghiare de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor¹⁷, arheolog expediționar care a călătorit în Rusia pentru a identifica analogii pentru antichitățile maghiare¹⁸. El a fost numit în fruntea catedrei de arheologie a Universității din Cluj în anul 1898, chiar de către împăratul Franz Josef. După activitatea, lacunară din punct de vedere organizatoric, a lui Henrik Finály (1825–1989), sub conducerea lui B. Pósta au fost create structuri profesionale și s-a format o generație de arheologi de excepție¹⁹.

Încă de la instalarea la conducerea catedrei, Béla Pósta a pus mare accent pe aplicarea unor metode elementare de documentare arheologică, cum ar fi descrierea și planul topografic, precum și documentarea mormintelor prin desen și fotografie. Tot el a atras atenția în anul 1907 asupra greșelii de a se executa săpături arheologice pe secțiuni²⁰. În cursurile sale universitare mai atrăgea atenția asupra importanței Bazinului Carpatic, pe care îl socotea o macroregiune intermediară între Est și Vest²¹. În fiecare vară organiza cursuri pentru personalul care lucra în muzeele mici din provincie²².

Învățând din expedițiile sale, B. Pósta a încercat să înființeze, la Kazan, un institut de cercetare care să aibă menirea de a cerceta antichitățile maghiare de dinainte de „cucerirea patriei” (*honfoglalás kora*)²³, după care a făcut eforturi mari de a înființa Institutul Oriental de la Constantinopol²⁴. În vederea realizării acestui proiect important, l-a trimis cu bursă la Paris și Londra pe Balázs Létyay, pentru a se

¹⁶ În sistemul de învățământ românesc „catedra” corespunde „facultății”.

¹⁷ Despre școala arheologică a lui Béla Pósta, vezi Á. Buday, *DolgSzege*, 1, 1929, p. 5–16; J. Banner, *DissArch* 5, 1963, p. 17–28; Cs. Csorba, *ÉvkDebrece*, 1971, p. 117–146; I. Ferenczi, *ErdMuz* 66, 1999, 1–2, p. 56–63; Z. Vincze, *A Keleti Intézet Pósta Béla-i terve*, în S. Pál-Antal et alii (coord), *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Cluj-Napoca, 2003, p. 640–657; Idem, *Keresztény Magvető* (Cluj Napoca), 1, 2004, p. 58–73; P. Langó, *Amit elrejt a föld...A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*, Budapesta, 2007.

¹⁸ Este vorba despre trei expediții, organizate și finanțate de groful Jenő Zichy la sfârșitul secolului al XIX-lea, în zonele estice ale Rusiei, la care a participat și Béla Pósta. Vezi și B. Pósta, *Régészeti tanulmányok az Oroszféldön (Archäologische Studien auf russischen Boden)*, în: *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása (Dritte asiatische Forschungsreise des Grafen Eugen Zichy)*, Budapesta-Leipzig, 1905, una dintre cele mai importante lucrări ale savantului.

¹⁹ Totuși, nemulțumit de primele rezultate, zece ani mai târziu, într-o scrisoare adresată lui Josef Hampel în 1906, Béla Pósta își aprecia astfel activitatea: „Din 40 de ani de nimic este greu să faci ceva”. Este adevărat că, un an mai târziu, în anuarul Asociației Muzeului Ardelean, se arăta mult mai optimist cu privire la viitorul arheologiei transilvănene, v. Pósta, *ErdMuz*, 25, 1907, p. 230.

²⁰ Z. Vincze, *ErdMuz*, 64, 2002, p. 43.

²¹ *Ibidem*, p. 34–39.

²² Csorba, *op. cit.*, p. 124–126.

²³ Á. Buday, *DolgSzege* 1, 1925, p. 12.

²⁴ Z. Pallag, *ÉvkDebrece*, 2003, p. 117–134.

specializa în orientalistică. Din păcate, prima mare conflagrație mondială a zădărnicit punerea în operă a ambițiosului proiect științific²⁵.

Fig. 1. Jenő Zichy (stânga) și Béla Pósta (dreapta) în expediția din Rusia.

Odată cu apariția școlii și a elevilor lui B. Pósta (Márton Roska, István Kovács, Balázs Létay, Árpád Buday, Ferencz László, János Gulyás, János Banner), se poate vorbi despre începutul profesionalizării arheologiei în Transilvania. Săpăturile și publicațiile lor au rămas, până la ora actuală, unele dintre cele mai importante repere ale arheologiei transilvănene, iar registrele de inventare aflate în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei sunt și acum o sursă de documentare foarte valoroasă. Prin săpăturile lui I. Kovács și M. Roska au fost documentate, pentru prima oară în Transilvania, cultura vizigotă (necropola de la Sântana de Mureș), respectiv continuitatea culturală gepidică (necropolele de la Bandu de Câmpie și Vereșmort) după marile transformări politico-militare din anul 567.

După dezmembrarea Austro-Ungariei, „școala Pósta” a fost desființată²⁶. Cei mai mulți dintre elevii lui și-au continuat activitatea arheologică la Seghedin, unde s-a transferat însăși Universitatea (o parte din fondurile sale rămânând însă la Cluj),

²⁵ În jurul datei de 15 august 1914, cel care ar fi putut deveni coordonatorul acestui proiect, Balázs Létay, a căzut printre primii pe frontul din Galiția. Z. Vincze, *Korunk (Cluj-Napoca)*, 2004, 7, p. 25–58; J. Banner, *Évkönyregyháza* 11, 1969, p. 219–225. De altminteri, proiectele lui Béla Pósta în această direcție nu au devenit nici până azi realitate.

²⁶ Banner, *DissArch* 5, 1963, p. 17–28.

iar prin János Banner²⁷ spiritul școlii arheologice din Cluj s-a perpetuat și la Catedra de Arheologie a Universității „Eötvös Lóránd” din Budapesta²⁸. Alții, ca István Kovács și Márton Roska, au rămas la Cluj, devenind profesori sau asistenți la Universitatea Ferdinand.

Viața și activitatea lui Márton Roska

Despre viața și activitatea lui Márton Roska au scris József Korek și Zoltán Vincze, care au prelucrat unele materiale din arhive (multe fiind încă necercetate), atât la Cluj, cât și la Budapesta²⁹.

Márton Roska s-a născut în ziua de 20 iunie 1880 la Cubleșu Someșan (jud. Cluj) și a fost crescut în orfelinat. Evoluția identității sale a fost marcată de dualitatea specifică armenilor transilvăneni: alături de originea sa armeană (pe care și-a asumat-o ca identitate națională), a considerat că limba sa maternă este maghiara. Identitatea sa a fost marcată de contextul socio-cultural specific epocii dualiste, dar și de microregiunea cu specific multicultural în care a copilărit. Din această conjunctură derivă interesul lui față de limba, cultura și obiceiurile populației românești din zonă, cărora le-a consacrat mai multe studii etnografice³⁰.

În anul 1900, după examenul de bacalaureat, se înscrie la Facultatea de Filosofie, Litere și Istorie. Nu trece nici măcar un an și devine asistentul lui Béla Pósta, în scrisoarea de intenție menționând că „pe lângă limba maghiară vorbesc fluent limba română și cunosc bine latina, respectiv germana”³¹. În 1903 devine asistent de cercetare în cadrul Institutului de Arheologie și Numismatică al Institutului Ardelean. Pe lângă inventarierea pieselor provenite din săpături sau din descoperiri izolate, de numele lui Roska se leagă, în această perioadă, numeroase săpături de salvare de mică anvergură la Simeria Veche, Fizeșu Gherlii, Iclozel, Iclodu Mare, Balsa (Ungaria, jud. Szabolcs), Dezmir, Petroșani și Zlatna³². În anul 1904 a terminat facultatea și, pentru anul universitar 1905–1906, a fost numit asistent la catedra de arheologie, funcție ulterior prelungită. În acești ani a strâns nenumărate obiecte provenite din descoperiri izolate de epocă preistorică și epocă romană de la Cubleșu Someșan, Cornești, Lacu, Feldioara, Cetan, Pintic etc. și a

²⁷ I. Bóna, ETF 231, 2001, p. 72.

²⁸ Printre elevii, mai târziu colaboratori, ai lui J. Banner s-a numărat și István Bóna (vezi publicațiile lor despre săpăturile la tellul din epoca bronzului de la Békés-Várdomb: J. Banner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, Budapesta, 1974), viitorul conducător al Catedrei de Arheologie a Universității „Eötvös Lóránd” din Budapesta. Astfel, spiritul școlii lui B. Pósta continuă să patroneze învățământul arheologic de la Universitatea „Eötvös Lóránd”, unde autorul acestor rânduri a avut posibilitatea de a studia în cadrul Școlii Doctorale (re)înființată după 1990 de către István Bóna. Pentru istoria Universității „Eötvös Lóránd”, vezi: G. Kalla, în Zs. Visy (coord.), *A magyar régészet az ezredfordulón*, Budapesta, 2002, p. 419–421.

²⁹ J. Korek, ArchÉrt 89, 1962, p. 89; Z. Vincze, Honismeret 33, 2005, 5, p. 7–15.

³⁰ Printre acestea, M. Roska, KözlCluj 3, 1943, 2, p. 186–189; Idem, KözlCluj 4, 1944, 1–2, p. 125–129.

³¹ Vincze, *op. cit.*, p. 8.

³² *Ibidem*.

îmbogățit colecția muzeului cu piese din Danemarca (insula Seeland) și din Franța (Saint Acheul). Tot în 1904 a fost trimis de către Béla Pósta la Deva, unde a sistematizat colecțiile muzeului³³.

Între timp, cariera sa universitară își urmează cursul. În 1908 a susținut teza de doctorat cu privire la influența regiunilor mediteraneene asupra ritualurilor funerare din epoca neolitică în bazinul carpatic. În 1912 a fost avansat, iar în 1913 a obținut abilitarea în paleoetnografie³⁴. Până în anul 1914 a beneficiat de mai multe călătorii de studii în străinătate: în 1908 a avut o bursă europeană și a vizitat muzeele din Berlin, Bruxelles și Paris, iar în 1909 a vizitat muzeele din zona ceho-moraviană și din Germania. În 1912 a participat la o săpătură la Frankfurt am Main, care-i prilejuiește realizarea unei cercetări demonstrative, arătând cum trebuie investigat, documentat și extras un schelet din mormânt. În același an participă și la congresul internațional de arheologie și de antropologie de la München³⁵.

Dacă până în 1909 a avut rare prilejuri de a face săpături sistematice, limitându-se la săpături de mai mică întindere, după această an, în mai multe campanii și sprijinit de mai multe asociații, a cercetat situri care au intrat în istoria arheologiei (tab. 1).

Tabelul 1

Săpăturile lui Márton Roska între anii 1910–1914

<i>Localitate</i>	<i>An</i>	<i>Datare</i>	<i>Caracterul sitului</i>
Periam/Perjámos	1910	epoca bronzului	tell
Cluj-Apahida/Kolozsvár-Apahida	1910	epoca romană	villa rustica
Turdaș/Tordos	1910	epoca neolitică	așezare
Iclodu Mare/Nagyiklód	1910	epoca neolitică	așezare
Periam/Perjámos	1911	epoca bronzului	tell
Cioclovina/Csoklovina	1911	epoca paleolitică	peșteră
Valea Nandului/Nándorválya	1911	epoca neolitică	așezare
Hunedoara/Vajdahunyad	1911	epoca arpadiană timpurie	necropolă
Moldovenești/Várfalva	1912	epoca arpadiană timpurie	necropolă
Gâmbaș/Marosgombás	1912	epoca scitică	necropolă
Gâmbaș/Marosgombás	1912	epoca avară	necropolă
Gâmbaș/Marosgombás	1912	secolul X p.Chr.	necropolă
Periam/Perjámos	1913	epoca bronzului	tell
Gâmbaș/Marosgombás	1913	epoca avară	necropolă
Gâmbaș/Marosgombás	1913	secolul X p.Chr.	necropolă
Igrița/Igric	1913	?	așezare (peșteră)
Suciu de Sus/Felsőszöcs	1913	epoca eneolitică	necropolă
Vințu de Jos/Alsóvince	1913	?	?
Unirea Vereșmort/Marosveresmart	1914	epoca gepidică	necropolă

³³ Scrisoarea, pe care a adresat-o lui Béla Pósta, șeful său, este edificatoare. Vezi Vincze, *op. cit.*, p. 9.

³⁴ *Ibidem*, p. 10.

³⁵ M. Roska, *ErdMúz* 27, 1909, p. 351–352.

Declanșarea primului război mondial a curmat multe din planurile sale, printre care și pe cele de a continua săpăturile la Gâmbaș și Unirea-Vereșmort. Pe data de 15 martie 1915, M. Roska pleacă pe frontul din Galiția, fiind mobilizat pe toată durata războiului și ajungând la gradul de locotenent.

După ocuparea Clujului de către trupele românești (în preajma Crăciunului din 1918) au venit vremuri grele pentru M. Roska. După moartea directorului Institutului clujean, Béla Pósta, la conducerea sa ajunge Árpád Buday³⁶ care o predă autorităților române pe data de 14 mai 1919³⁷. Universitatea, devenită acum românească, a menținut o parte dintre angajații fostului institut, însă autoritățile au început acțiuni politice împotriva lor, în urma cărora M. Roska și Á. Buday au fost arestați. După câteva zile au fost eliberați și, în mai 1920, Tribunalul de Război i-a achitat.

În septembrie 1920, M. Roska a depus jurământul față de statul român, fiind însă retrogradat la funcția de asistent. Abia în 1924 a fost avansat în funcția de șef de lucrări în cadrul Institutului, în timp ce Á. Buday a fost numit șeful catedrei de arheologie la Seghedin. Mai târziu, Márton Roska a devenit membru în Comisiunea Monumentelor Istorice, Secțiunea pentru Transilvania. Dacă urmărim activitatea sa arheologică până în anul 1930, observăm că aceasta este una prodigioasă, mulțumită și noului director al institutului, D. M. Theodorescu (rămas în funcție între 1920 și 1929). Despre influența acestuia asupra vieții științifice din institut, M. Roska avea să scrie, peste două decenii: „Conducerea a fost preluată de străini și, din fericire, în fruntea Institutului de Arheologie și Numismatică a ajuns profesorul D. M. Theodorescu, un specialist remarcabil și un coleg înțelegător și nobil, care a înțeles foarte bine suferința noilor săi colegi, a apreciat trecutul lor științific, sub conducerea sa munca și cercetarea au putut să (re)înceapă”³⁸. Aceste rânduri ilustrează foarte bine faptul că, indiferent de epocă și naționalitate, linia de demarcație trebuie trasă în primul rând între *competență* și *incompetență*, între *muncă* și *indolență* și, în acest sens, atât Theodorescu, cât și Roska au fost specialiști de prim rang, *competenți* și *muncitori*. Opinia lui Roska despre *umanismul* și *profesionalismul* lui Theodorescu este validată și de rândurile lui János Herepei³⁹, scrise în 1955 la Kajdacs, după emigrarea sa din România. În același timp, se pare că între M. Roska și întemeietorul școlii românești de arheologie, Vasile Pârvan, au existat unele neînțelegeri⁴⁰.

³⁶ P. Sas, *Buday Árpád kolozsvári éve*, în S. Pál-Antal et alii (coord.), *op. cit.*, p. 495–505.

³⁷ Vincze, *op. cit.*, p. 11.

³⁸ M. Roska, *KözlCluj* 1, 1941, p. 3.

³⁹ J. Herepei, *Kolozsvár történeti földrajza*, Cluj-Napoca, 2004, p. 87–88.

⁴⁰ „E deci o greșeală în scrisoarea d-voastre a crede că puteți trata cu mine de la egal la egal, pe bază de răspunderi egale. D-voastră sunteți unul din mulții colaboratori ai Institutului național român de arheologie, încredințat conducerii mele. Dacă d-voastră veți pleca în Ungaria, va pleca nu 1:2 din arheologia Regatului Român, ci o parte mai mică la înlocuirea căreia noi lucrăm aici din plin prin creșterea de tineri cercetători serioși în preistorie întâi cu studii în țară, iar apoi perfecționați în străinătate. Prin urmare, cred că d-voastră, ca un cetățean leal al statului român și ca un învățat obiectiv, sunteți dator a justifica situațiunea d-voastre, foarte onorabilă, de șef de lucrări la o

Fără îndoială, de cunoștințele arheologice ale lui M. Roska și I. Kovács era mare nevoie. Nimeni nu cunoștea mai bine materialul din depozite și registrele arheologice. M. Roska a făcut și schimb de materiale cu muzeele din București, Iași, Timișoara și a identificat mai multe situri la cererea lui H. Schroller din Brașov. De asemenea, a participat la jubileul de 50 de ani al Muzeului Național Secuiesc, unde a selectat pozele artefactelor din epoca neolitică, pe care D.M. Theodorescu le-a trimis Muzeului Național Maghiar din Budapesta. Tot el a fost cel care a selectat și artefactele din săpătura de la Turdaș, care urmau a fi trimise la Universitatea din Gröningen (Olanda). În anul 1928 a susținut examenul de limbă română, pe care l-a luat cu calificativul „excelent”.

Cea mai importantă activitate a sa a rămas, fără îndoială, cercetarea arheologică de teren. Cu sprijinul lui D. M. Theodorescu a săpat în foarte multe locuri, în special în situri din epocile străvechi, dar n-au lipsit nici cele din epoca migrațiilor și din epoca arpadiană timpurie (secolele XI–XII) (tab. 2).

Tabelul 2

Săpăturile lui Márton Roska între anii 1920–1930

<i>Localitate</i>	<i>An</i>	<i>Datare</i>	<i>Caracterul sitului</i>
Periam	1921	epoca bronzului	tell
Cioclovina	1921	epoca paleolitică	nivel de locuire
Ohaba Ponor	1923	epoca paleolitică	nivel de locuire
Igrița	1924	epoca paleolitică	nivel de locuire
Köröslör	1924	epoca paleolitică	nivel de locuire
Federi	1924	epoca paleolitică	nivel de locuire
Crăciunelu de Jos	1924	epoca paleolitică	nivel de locuire
Otomani	1924	epoca bronzului	tell
Valea lui Mihai	1924	epoca eneolitică	tell
Biharea-Țiglărie	1924	epoca arpadiană timpurie	necropolă
Cioclovina	1925	epoca paleolitică	nivel de locuire
Biharea-Țiglărie	1925	epoca arpadiană timpurie	necropolă
Ohaba Ponor	1925	epoca paleolitică	nivel de locuire
Otomani	1925	epoca bronzului	tell
Ohaba Ponor	1926	epoca paleolitică	nivel de locuire
Cioclovina	1927	epoca paleolitică	nivel de locuire

universitate română prin publicații științifice în organele românești. Atitudinea mea viitoare – de caracter oficial – față de d-voastră va depinde de împlinirea leală și completă a acestei îndatoriri din partea d-voastră față de statul român al cărui funcționar științific sunteți”. V. Pârvan, Corespondență și acte, București, 1983, p. 275; M. Anghelinu, Evoluția gândirii teoretice în arheologia din România. Concepte și modele aplicate în preistorie, Târgoviște, 2003, p. 127, nota 397, consideră că Roska a ezitat să colaboreze cu revista creată de Pârvan, (Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie) ceea ce nu este în totalitate adevărat, ținând cont că în chiar primele numere a publicat informații despre necropola din secolele XI–XII de la Biharea-Țiglărie (vezi lista lucrărilor publicate de M. Roska, de la sfârșitul articolului). Mulțumesc domnului dr. Gheorghe Alexandru Niculescu pentru a-mi fi atras atenția asupra scrisorii lui V. Pârvan către M. Roska, din care am citat mai sus. Ar fi interesant de aflat răspunsul arheologului ardelean.

Tabelul 2 (continuare)

Ohaba Ponor	1927	epoca paleolitică	nivel de locuire
Otomani	1927	epoca bronzului	tell
Cioclovina	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Ohaba Ponor	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Sita Buzăului	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Gălățeni	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Basarabasa	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Brotuna	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Iosășel	1928	epoca paleolitică	nivel de locuire
Periam	1928	epoca bronzului	tell
Ohaba Ponor	1929	epoca paleolitică	nivel de locuire
Vârșand	1930	epoca bronzului	tell
Vârșand	1930	epoca sarmatică	necropolă
Vârșand	1930	epoca arpadiană timpurie	necropolă

După demisia lui D. M. Theodorescu din funcția de director al Institutului de Arheologie de la Cluj, în februarie 1929, au venit vremuri grele pentru M. Roska⁴¹. În anul 1930 a mai putut săpa cu sprijinul Comisiunii Monumentelor Istorice la Vârșand, însă după aceea nu a mai primit finanțări și s-a ocupat numai cu publicarea unor materiale inedite, unele în reviste de mare prestigiu din străinătate. Noul director al Institutului, Emil Panaitescu, a avut obiecții în ceea ce privește folosirea numelui de **Roska** (după Panaitescu, savantul ardelean trebuia să se semneze **Rosca**) și l-a șicanat pe Roska din cauza poziției pe care acesta o avea în conducerea Societății Muzeului Ardelean⁴².

În perioada marii crize (1929–1933), M. Roska s-a ocupat mai ales de pregătirea pentru tipar a săpăturilor sale, sub forma unui repertoriu care va fi publicat abia în anul 1942. Pentru a evita atacurile personale împotriva lui, a cerut să fie pensionat și a depus o cerere pentru o călătorie de studii, care nu i-a fost însă acceptată. Pe fondul acestor tensiuni și pentru că publicase în volumul coordonat de către Miklós Asztalos cu privire la arheologia transilvăneană a secolului al X-lea⁴³, în cadrul unei conferințe de presă a fost atacat de Constantin Daicoviciu, fiind apoi suspendat din activitatea universitară (11 iunie 1936)⁴⁴. După mai multe percheziții, la 13 noiembrie 1936 a fost condamnat la trei ani închisoare, obligat la plata a cinci mii lei și a pierdut orice drept cetățenesc pe durata pedepsei⁴⁵. În ziua următoare, marele istoric român Nicolae Iorga a cerut suspendarea acestei decizii inumane⁴⁶. În urma amnistiei, date cu ocazia zilei naționale din același an, a fost eliberat pe

⁴¹ În acest sens, vezi M. Roska, *op. cit.*, p. 3.

⁴² Vincze, *op. cit.*, p. 13, citând documente din arhiva Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.

⁴³ M. Roska, *A honfoglalás és Erdély*, în M. Asztalos (coord.), *A történeti Erdély*, Budapest, 1936, p. 162–173.

⁴⁴ Vincze, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁵ *Patria*, 14 noiembrie 1936. Informație preluată de la Vincze, *loc. cit.*

⁴⁶ *Neamul românesc*, 15 noiembrie 1936.

1 decembrie⁴⁷, însă la Universitate nu s-a mai putut întoarce, trebuind să părăsească România. În următorii patru ani a lucrat la universitatea din Debrecin (Ungaria) și a publicat articole de arheologie preistorică în reviste din Finlanda și Ungaria.

Schimbări majore au intervenit în viața lui Márton Roska după dictatul de la Viena din 30 august 1940. Din data de 19 octombrie 1940 a devenit directorul Institutului de Arheologie și Numismatică și profesor de arheologie preistorică la Universitate, care s-a întors de la Seghedin la Cluj. În activitatea acesteia s-a revenit la modelul german de organizare universitară: paralel cu catedra de arheologie (cu autonomie foarte largă) a fost reînființat institutul de arheologie, legându-se astfel pregătirea teoretică cu cercetarea practică. Pe lângă munca de sistematizare și înregistrare a materialului arheologic (unele necropole, săpate cu trei decenii înainte, nu fuseseră încă înregistrate), a reluat săpăturile de la Igrîța și Așchileu Mare, precum și multe alte săpături, cu concursul noii generații de arheologi maghiari de la Cluj (Gyula László, Amália Mozsolics, Gyula Novák, Aladár Radnóti, Vilmos Schneller). A înființat revista *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából* (I–IV), primul număr fiind dedicat magistrului său, Béla Pósta. Primele săpături de la Dăbâca s-au făcut la inițiativa lui M. Roska și au fost puse în practică, împreună cu ridicarea topografică, de către Károly Chrettier⁴⁸.

Deoarece nu a mai întreprins atât de multe săpături ca în trecut, evident și din cauza vârstei, în această perioadă M. Roska se concentrează asupra publicării celor mai importante lucrări ale sale⁴⁹.

Apropierea frontului de Cluj a zădărnicit din nou multe proiecte științifice, între care continuarea cronologică a repertoriului arheologic al Transilvaniei. În octombrie 1944 mai mulți colegi ai lui Roska (Antal Pálffy, György Szabó) au fost deportați în Urali, de unde numai Gy. Szabó s-a întors, peste un an, restul colegilor refugiindu-se în Ungaria. Pe aceștia i-a urmat M. Roska și nu s-a mai întors niciodată în „Grădina Zânelor” (denumirea romantică a Transilvaniei).

Ultimii ani de viață i-au fost destul de negri și în Ungaria: nefiind membru al partidului comunist a fost marginalizat, ca și alți intelectuali, printre care cel important arheolog maghiar din perioada interbelică, Nándor Fettich, nevoit să lucreze ca zilier în construcții în perioada în care Ungaria a fost condusă de către pro-moscovitul Mátyás Rákosi. La început, M. Roska a activat ca profesor la Universitatea din Seghedin, iar din 1950 la Institutul de Geologie, perioadă în care a executat săpături arheologice în munții Bakony. În 1955, din cauza problemelor de sănătate, n-a mai putut onora invitația Institutului de Geologie de a executa

⁴⁷ *Keleti Újság*, 5 decembrie 1936, apud Vincze, *op. cit.*, p. 14.

⁴⁸ K. Crettier, *KözlCluj* 3, 1943, p. 197–208.

⁴⁹ Sub semnătura lui M. Roska, apar: *Torma Zsófia-gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában* (=Colecția Sophia Torma din Muzeul Național de Arheologie și Numismatică al Transilvaniei), Cluj, 1941; *Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor* (=Repertoriul arheologic al Transilvaniei. I. Preistoria), Cluj, 1942.

săpături în zona Tokaj. Viața lui tulburată s-a încheiat pe data de 16 iulie 1961, fiind înmormântat în cimitirul Farkasrét (sectorul III) din Budapesta⁵⁰.

Prin multitudinea temelor abordate cu privire la diverse epoci istorice și documentația extrem de vastă folosită în lucrările sale, prin caracterul echilibrat al opiniilor, prin respectul și grija pentru patrimoniul cercetat (toate materialele arheologice rezultate din săpăturile lui au fost înregistrate și ordonate, fiind și azi accesibile în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei), precum și prin realizarea unui repertoriu arheologic folosit și astăzi, Márton Roska constituie un exemplu demn de urmat pentru tinerii arheologi din România.

Săpături arheologice ale lui Márton Roska în situri din secolele X–XI

În cursul activității sale îndelungate, M. Roska a întreprins săpături arheologice în situri din epoci diferite (tab. 1–2), între care și unele datate în secolele X–XI. El a investigat doar necropole, așa cum era caracteristic arheologiei maghiare în vremea sa, deoarece cercetarea așezărilor datate în aceste secole a început mult mai târziu din cauza concepției „nobiliare” de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor⁵¹. De numele său se leagă dezvelirea primelor necropole ale reședințelor comitatelor Regatului Maghiar medieval, respectiv cele de la Hunedoara și Moldovenești, dateate începând cu primele decenii ale secolului al XI-lea. De asemenea, a investigat de mai multe ori situl de la Gâmbaș și a descoperit necropole scitice, avare și din secolul al X-lea.

După anul 1920, ca angajat al Universității Ferdinand, M. Roska și-a continuat cercetările arheologice privind secolele X–XI, dar nu în bazinul Transilvaniei, ci în zona Bihorului și, mai târziu, la Vârșand (jud. Arad). Nu putem ști dacă orientarea săpăturilor sale spre aceste regiuni a fost contextuală sau/și corespundea unui proiect de cercetare propriu, deoarece în Transilvania propriu-zisă asemenea demersuri nu au fost încurajate⁵². În acest sens, cel mai bun exemplu este oferit de cazul lui János Herepei, care a fost pârât lui D. M. Teodorescu (la rândul lui atacat de către unii profesori universitari „patrioți” pentru a-l fi lăsat pe Herepei în zona necropolei din secolul al XII-lea ca să-i cerceteze pe înaintașii săi „turanici”!), pentru că a strâns câteva inele de buclă cu capătul în formă de S⁵³,

⁵⁰ Korek, *loc. cit.*

⁵¹ Cercetarea așezărilor a fost îngreunată de faptul că ungurii cuceritori (*honfoglaló magyarság*) erau considerați nomazi și, prin urmare, sălașele lor nu puteau să lase urme. La aceasta se adaugă și problemele financiare implicate de cercetare, deoarece așezările puteau să se întindă pe mai multe hectare, a căror cercetare integrală ar fi presupus cheltuieli de nesuștinut (cel mai bun exemplu în acest sens este situl de la Hajdúdorog, Ungaria). Langó, *op. cit.*, p. 41–43.

⁵² R. Harhoiu, *Das Miereschprogramm. Ein vergessenes Forschungsprojekt?*, EB-MSG 4, 2004, p. 159–162, menționează existența unui program de cercetare, uitat după anul 1920. Precizăm că proiectul de cercetare respectiv, pe care Radu Harhoiu îl numește „Miereschprogramm”, era, de fapt, un „Szamosch-Miereschprogramm”, adică avea în vedere și zona Someșului, nu doar pe cea a Mureșului.

⁵³ Piese se află în Muzeul Național Maghiar din Budapesta. Publicate de E. Gáll, B. Gergely, *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez (= Nașterea Clujului.*

dintr-o necropolă de secol XII de la Cluj-Piața Centrală⁵⁴. Fără îndoială, cea mai importantă săpătură a sa cu privire la secolele X–XI ar fi fost cea de la Biharea-Țiglarie⁵⁵ dacă această necropolă, săpată integral, ar fi fost publicată. Rămâne, în continuare, un mister de ce nu a publicat acest sit foarte important, nici între anii 1925–1940 și nici între 1940–1944.

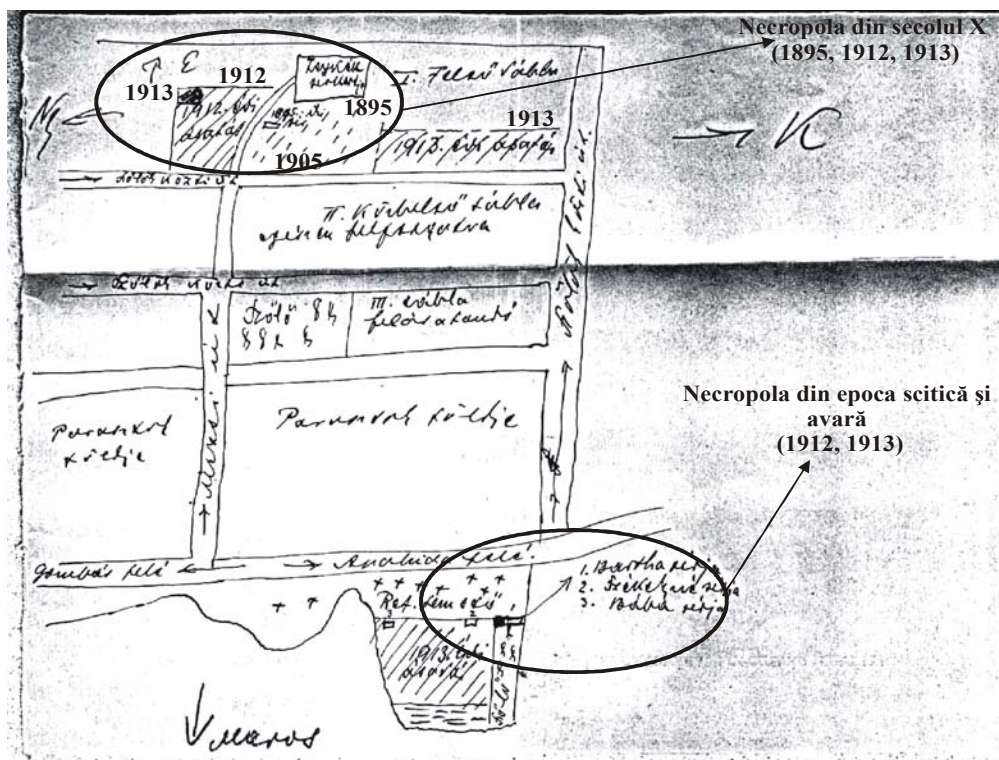

Fig. 2. Gâmbaș, jud. Alba. Schiță topografică a siturilor scitice, avară și din secolul al X-lea, identificate în 1912 și 1913 (scrisoare adresată de M. Roska lui Béla Pósta).

Între cele două războaie mondiale, în anul 1930, M. Roska a făcut săpături și la Vârșand, unde arheologi amatori de la începutul secolului mai făcuseră unele

Contribuții la istoria orașului în secolele X–XIII = The Birth of Cluj. Historical Data Related to the City's History from the 10th to the 13th Century), Cluj-Napoca, 2009, p. 151–156, pl. 58.

⁵⁴ Herepei, *op. cit.*, p. 87–88.

⁵⁵ M. Roska, *Recherches préhistoriques pendant l'année 1924*, Dacia 1, 1924, p. 297–316 (cu privire la necropola de la Biharea: p. 313); Idem, *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année*, Dacia 2, 1925, p. 400–416 (cu privire la necropola de la Biharea: p. 403); M. Rusu, AISC 3, 1960, p. 7–25; S. Dumitrașcu, Crisia 13, 1983, p. 51–95; I. Bóna, *A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében*, în B. Köpeczi (coord.), *Erdély története I*, Budapest, 1988, p. 194–237.

„cercetări”⁵⁶. A descoperit 11 morminte din epoca arpadiană timpurie și morminte din epoca sarmatică săpate într-un tell din epoca bronzului⁵⁷.

Se cuvine să menționăm faptul că, de cele mai multe ori, Roska a realizat planul siturilor investigate, practică derivată din metodologia de cercetare deprinsă la școala de arheologie condusă de Béla Pósta:

Tabelul 3

Săpăturile lui Márton Roska în situri funerare din secolele X–XI

An	Localitate	Datarea sitului	Nr. mormintelor	Anul publicării	Planul necropolei
1911	Hunedoara	sec. XI	54	1913	Realizat
1912	Gâmbaș	sec. X	3	1927, 1936	–
1913	Moldovenești	sec. XI	54	1914	Realizat
1913	Gâmbaș	sec. X	3	Nepublicat	Realizat
1924–25	Biharea/Țiglarie	sec. XI–XIII	506	Nepublicat	Realizat
1930	Vârșand	Sec. XI	11	1941	Realizat

Din tabelul care prezintă, în ordine cronologică, săpăturile lui Roska cu privire la secolele X–XI și nivelul lor de documentare (tab. 3) se observă că a cercetat în primul rând necropole ale reședințelor comitatelor regale din secolele XI–XII (Biharea, Hunedoara și Moldovenești), centre menționate și în izvoare narative. Menționăm că M. Roska este primul arheolog profesionist care a avut posibilitatea de a cerceta acest tip de monumente arheologice⁵⁸ (trei cimitire care au caracter și păgân și creștin, intermediare între mormintele păgâne din secolul al X-lea, bogate în arme și resturi de cai, și cimitirele din jurul bisericii, înființate ca urmare a decretelor regale de la sinodurile de la Szabolcs (1092), Tarcăl (în jurul anului 1100) și Strigonia (1104–1112/1113)⁵⁹. Abia în anii 1941–1943 M. Roska și-a îndreptat din nou atenția asupra acestei epoci, delegându-l pe K. Chrettier să cerceteze cetatea de pământ de la Dăbâca⁶⁰.

Concepția lui Márton Roska cu privire la secolele X–XI

Din secolul al XIX-lea și până în 1944, când apare lucrarea lui Elemér Moór⁶¹, o mare parte a istoriografiei maghiare a considerat că elementul cultural maghiar poate fi documentat în bazinul transilvănean doar din secolul XI, când se

⁵⁶ P. Medgyesi, *Altum Castrum* 4, 1995, p. 98–99.

⁵⁷ M. Roska, *A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai*, *FolArch* 3–4, 1941, p. 45–61.

⁵⁸ Spre comparație, în alte zone ale bazinului carpatic (Slovia, Ungaria) aceste cercetări au început abia acum câteva decenii. În acest sens, vezi: I. Bóna, *op. cit.*, p. 197.

⁵⁹ Decretul lui Ladislau I: „*Si quis... mortuos suos ad ecclesiam suam non sepeliret duodecim diebus pane et aqua poenitate in cippo*”; iar decretul lui Coloman Cărturarul: „*Sepultura christianorum non nisi in atris ecclesiarum fiat*”. *CIH*, M1899. 56. l. art. 25, 116. l. art. 73.

⁶⁰ K. Chrettier a realizat ridicarea topografică a cetății, pe care ulterior a folosit-o și echipa lui Ștefan Pascu. În acest sens, vezi: K. Chrettier, *KözlCluj* 3, 1943, p. 65–67.

⁶¹ J. Karácsonyi, *Katolikus Szemle* 10, 1896, p. 456–483; E. Moór, *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete*, Seghedin, 1944.

produce și integrarea acestui spațiu în Regatul Maghiar. Descoperirile arheologice de după 1895⁶² și lucrările lui József Hampel⁶³ au schimbat radical această concepție istoriografică. În această „luptă” a istoricilor cu arheologii, rolul lucrărilor lui M. Roska a fost decisiv.

M. Roska s-a înscris în istoria cercetării secolului al XI-lea după săpăturile din 1911 și 1912 de la Hunedoara și Moldovenești, pe care le-a publicat rapid, în limbile maghiară și franceză⁶⁴.

În continuare, prezentăm succint ideile enunțate în prima din aceste publicații⁶⁵. După descrierea sintetică a mormintelor și ilustrarea acestora, M. Roska realizează o analiză cronologică exemplară a datelor din teren, interpretând, pentru prima oară, descoperirile arheologice din bazinele Someșului și Mureșului, drept semne ale migrației și ale cuceririi aceluși teritoriu de către „cuceritorii maghiari” în secolul al X-lea, epocă pe care el o numește „a conducătorilor” (*vezérek kora*). M. Roska a arătat foarte clar, contrar opiniilor exprimate anterior, că descoperiri caracteristice „cuceritorilor maghiari” pot fi documentate atât în regiunea Someșului Mic (Cluj, str. Zapolya), cât și în zona Mureșului, la Gâmbaș și Lopadea Nouă. De aici a tras concluzia, rămasă valabilă și după nouă decenii, că „maghiarii cuceritori” au pătruns în aceste microregiuni încă din secolul al X-lea. Dacă urmărim evoluția științifică a lui M. Roska, constatăm că bazele teoretice și conceptuale ale lucrărilor apărute în 1927 și 1936 erau deja conturate în publicația din 1913.

În cea de-a doua lucrare, apărută un an mai târziu, în care publică necropola de la Moldovenești⁶⁶, M. Roska alunecă spre o interpretare puternic istoricizantă, atitudine pe care nu o mai regăsim, într-o formă atât de clară, în nicio lucrare ulterioară a sa. De exemplu, el leagă descoperirile din zona Mureșului de „ungurii negri”⁶⁷ și de secui, iar pe cele din zona Someșului Mic de „poporul regal” sau al marilor principii (*künd*)⁶⁸ din secolul al X-lea⁶⁹. Ideea lui Roska de a aduce în

⁶² K. Herepey, ArchÉrt 16, 1896, p. 426–430.

⁶³ J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III*, Braunschweig, 1905.

⁶⁴ M. Roska, *Árpád-kori temető Vajdahunyadon (Sépulture de l'époque d'Arpad, à Vajdahunyad)*, DolgCluj 4, 1913, p. 166–198; Idem, *Árpád-kori temető Várfalván (Cimetière de l'époque des Árpádes à Várfalva)*, DolgCluj 5, 1914, p. 125–167, 168–187.

⁶⁵ Vezi mai sus, nota 64.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Pentru problema Ungaria albă–Ungaria neagră, vezi Gy. Kristó, ActaUnivSzeged- AH 87, 1985, p. 11–17.

⁶⁸ Termenul *künd* sau *kende* denumește prima funcție în perioada dualității de putere, după modelul Chaganatului Chazar și al structurilor timpurii vechi tiurcice, care caracteriza și structura de putere maghiară din bazinul carpatic, deja în secolul al IX-lea și, poate, cel puțin în prima jumătate a secolului al X-lea. *Künd* fusese regele sacral, alături de *gyla*, care deținea puterea executivă, conducea armata. Despre existența acestei funcții scrie Djaihani, care îl citează pe Ibn Rusta, dar informații în această privință avem și de la Gardezi, care amintește că maghiarii au doi regi: *künd* și *gyla*, pe care îi respectă foarte mult. Rămâne neclar dacă această structură de putere a funcționat și în bazinul carpatic, la începutul secolului al X-lea. *Künd* putea să fi fost Álmos, respectiv Kurszán, însă ultimul a participat și la campanii militare apusene, fiind omorât de bavarezi, ceea ce contrazice teza

discuție și prezența secuilor pe valea Mureșului în secolul al X-lea fusese inspirată de un articol al lui Géza Nagy, din 1883⁷⁰. Mai departe⁷¹, Roska face o observație pe care arheologia medievală timpurie din România nu a prea luat-o în seamă, anume că, atât necropolele databile în secolul al X-lea, cât și în cele din secolul al XI-lea, nu conțin mormintele unor eroi căzuți în luptă⁷², ci aparțin unor comunități stabilite în zonele respective. Defuncții din necropolele datate cu monede (de la Ștefan I, Petru Orseolo, Aba Samuel, Andrei I, Bela I, Géza I, Solomon și Ladislau I) din cursul secolului al XI-lea sunt de raportat la populația cetăților comitatelor (*várnép*), observație care a fost documentată mai târziu în mai multe locuri de pe teritoriul fostului Regat Maghiar medieval (România, Slovacia, Ungaria).

Fără îndoială, cea mai importantă operă a lui M. Roska legată de cercetarea secolelor X–XI, atât conceptual, cât și ca dezvoltare teoretică, este *A honfoglalás és Erdély* (=Epoca cuceririi și Ardealul)⁷³, apărută în sinteza lui Asztalos Miklós *A történeti Erdély* (=Ardealul istoric). În afară de enumerarea și descrierea descoperirilor din bazinul transilvănean (mai exact, nouă descoperiri funerare și descoperiri izolate), Roska își afirmă foarte clar concepția cultural-istoricizantă cu privire la aceste monumente arheologice (la fel ca toți specialiștii din epoca sa). Cele mai importante idei ale sale privind secolul al X-lea, respectiv „epoca cuceririi patriei”, exprimate încă din primele rânduri ale studiului, sunt următoarele:

1. Revizuirea esențială a concepției cu privire la perioada de migrație a comunităților „maghiare” în bazinul transilvănean. Amintim faptul că istoricii din secolul al XIX-lea⁷⁴ susțineau că migrația maghiară (mai precis, ocuparea bazinului transilvănean) nu s-a petrecut în secolul al X-lea („*a vezérek korában*” = în epoca conducătorilor), ci abia în perioada organizării statului maghiar de tip creștin-occidental (mai exact, după campania lui Ștefan cel Sfânt, din anul 1003, împotriva lui Gyla). M. Roska precizează foarte clar că aceste interpretări sunt contrazise de descoperirile arheologice caracteristice „maghiarilor cuceritori”. În epoca sa, „maghiarul” din secolul al X-lea era identificat cu individul înmormântat cu arme

sacralității funcției, care nu participă efectiv în exercitarea puterii. În orice caz, la mijlocul secolului al X-lea, când Bulcsu I-a vizitat pe Constantin Porfirogenetul, împăratul bizantin, a povestit că ungurii sunt conduși de un principe, în greacă *archon*, neamintind titulatura de *kündü*, amintind însă titulatura de *gyla* și *karha*, respectiv nu precizează că principele nu participa efectiv la guvernare, ceea ce ar însemna ca până la mijlocul secolului al X-lea dualitatea puterii a dispărut. A. Róna-Tas, *A honfoglaló magyar nép*, Budapesta, 1997; Cs. Csaba, *Árpád népe*, Budapesta, 1997.

⁶⁹ Roska, *op. cit.*, p. 166.

⁷⁰ Pentru detalii privind activitatea lui G. Nagy, vezi Langó, *op. cit.*, p. 35–38.

⁷¹ Roska, *op. cit.*, p. 167.

⁷² Surprinzătoare sunt rândurile unui arheolog de talia lui Mircea Rusu, care a susținut că mormintele descoperite la Biharia-Șumuleu aparțin ungurilor căzuți la asediul cetății lui Menumorut, informație tacit acceptată și neamendată de Radu Popa. Acesta este un exemplu clasic de „*gemischte Argumentation*”. Vezi M. Rusu, *op. cit.*, p. 9; R. Popa, Biharia în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, București, 1994, p. 181.

⁷³ Vezi mai sus, nota 43.

⁷⁴ Karácsonyi, *op. cit.*, p. 456–483.

și resturile calului, în timp ce despre defuncții înmormântați fără arme se credea că sunt „slavii” cucerii. Această imagine a dăinuit în arheologia românească până azi, cu mențiunea că cei înmormântați fără arme sunt socotiți de obicei a fi români și creștini⁷⁵. Cu toate acestea, ca expresie arheologică, chiar și în zilele noastre, anumite aspecte ale ritului funerar și vestigii ale culturii materiale sunt socotite a purta caracteristici „maghiare”⁷⁶, a căror răspândire chorologică poate fi urmărită din bazinul Vienei (Gnadendorf) până în bazinul transilvănean (Cluj, str. Zápolya sau Alba Iulia).

Considerăm necesar să facem o precizare cu privire la stadiul cercetării fenomenului cultural al „maghiarilor cuceritori” (*honfoglaló magyarság, Hungarian conquerors*). Cultura arheologică a acestora nu poate fi clasificată drept una etnospecifică⁷⁷, ci mai degrabă ca o cultură regională (macroregională) ce caracteriza, în secolul al X-lea, spații întinse ale bazinului carpatic. Inventarul arheologic din secolul al X-lea, descoperit în bazinul carpatic (cunoscut în special din necropole), în mod sigur nu aparține unei populații cu o identitate etnică omogenă (asemenea identități nu existau în perioada respectivă). Chiar și izvoarele narative, foarte subiective de altfel, se referă la folosirea a două limbi și fac precizări cu privire la asimilarea rapidă a populațiilor de limbă slavă. Relațiile dintre etnicitate și cultura materială (în acest caz cultura arheologică) sunt mobile, instabile și fluide (astfel, mormintele nu aduc dovezi clare în privința apartenenței unui individ la o etnie sau alta). Inventarul arheologic nu atestă identități (etnice) diferite, ci, mai degrabă, prezintă semne, arheologic distincte, ce pot fi puse în legătură cu tradiții, interferențe, conexiuni de ordin cultural, raportabile doar indirect la acestea.

Se cuvine precizat faptul că orice ființă umană poate avea mai multe identități. În interpretarea datelor arheologice (în special a celor furnizate de contexte funerare), pot fi atribuite identități de ordin etnic (de exemplu: „avar”, „maghiar cuceritor”) în mod subiectiv, ținând cont de faptul că în orice epocă puteau să aibă mai multă relevanță alte criterii de autoidentificare, decât cele care caracterizează mai curând epoca modernă (secolele XVIII–XIX). Din acest punct de vedere, arheologia „epocii cuceririi” (*honfoglalás korának kutatása*) nu se referă

⁷⁵ Despre istoricul cercetării vezi: Langó, *op. cit.*, p. 61–135.

⁷⁶ F. Daim, E. Lauermann (coord.), *Das frühungarische Reitergrab von Gnadendorf (Niederösterreich)*, Mainz, 2006; L. Révész, CAH, 2006, p. 297–302.

⁷⁷ În ceea ce privește etnicitatea, nu există păreri originale în arheologia românească (după cum nu prea există nici în alte țări ale bazinului carpatic). În ultimii ani, câteva articole au încercat, în primul rând, să introducă în circuitul științific din România rezultate ale cercetărilor vest-europene în domeniu: J. Szűcs, *A magyar nemzeti tudat kialakulása*, Budapesta, 1997; F. Curta, *ArhMed* 4, 2002, p. 5–25; Cs. Bálint, *Századok* 140, 2006, 2, p. 277–347; V. A. Lăzărescu, *ArhMed* 7, 2008, p. 55–77; F. Curta, *EMED* 15, 2007, 2, p. 159–185; Gh. A. Niculescu, *Populația romanică dintre Dunăre și Alpi în antichitatea târzie*, București, 2009, p. 15–39. O sistematizare a problematicei relației dintre etnicitate și cultura materială, găsim la S. Jones, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*, Londra, 1997, p. 106–127.

la maghiari, ci la „epoca cuceririi țării” (*honfoglalás kora*)⁷⁸ sau la cuceritori (*honfoglalók*), neavând, așadar, o conotație etnică relativă. În bazinul carpatic, pe durata epocii medievale timpurii, nicio populație (al cărei nume apare în izvoare narative) nu poate fi asociată și identificată cu un anumit tip sau cu anumite tipuri antropologice și niciun tip antropologic nu poate fi asociat cu o etnie anume⁷⁹. Prin urmare, „maghiarul din secolul al X-lea” este acel individ care trăia pe teritoriul unei suprastructuri politice pomenite de izvoarele vremii (de exemplu, Constantin Porphyrogenetul) și care poate fi definit arheologic prin cultura arheologică macroregională pe care o putem urmări din zona Vienei până în zona Alba Iulia. Rămâne un deziderat ca în viitor cercetarea diferitelor procese de aculturație, integrare sau asimilare desfășurate în cursul secolului al X-lea, în urma cărora cultura arheologică a populațiilor anterioare dispare încet sau repede și/sau se produce integrarea acestora.

Izvoarele narative contemporane oferă informații certe cu privire la faptul că, după migrație și ocuparea microregiunilor bazinului carpatic, pe acest teritoriu a fost organizată o structură politică de sine stătătoare, care va reprezenta baza statului medieval maghiar, fără o conotație etnică concretă, însă cu conotații/implicații regionale și sociale⁸⁰.

Aceste probleme nu au fost dezbătute în timpul vieții lui Roska și, din păcate, în arheologia (și istoriografia) românească a epocii medievale timpurii este dezbătută în continuare cam tot la nivelul anilor în care scria Roska⁸¹.

⁷⁸ Denumirea a fost folosită imediat după revoluția din anul 1848 sub forma de *hont foglalni* (a ocupa patria). Cuvântul a fost inclus și în dicționarul lui Gergely Czuczor și János Fogarasi. În literatura istorică termenul este folosit pentru prima oară în opera lui K. Szabó, *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*, Budapesta, 1869. G. Vékony, *Magyar Őstörténet-Magyar Honfoglalás*, Budapesta, 2005, p. 198.

⁷⁹ Din abundența literatură de specialitate, menționăm doar câteva lucrări ce se referă la spațiul bazinului carpatic și la epoca medievală timpurie, unde pot fi găsite și alte trimiteri bibliografice: S. Brather, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlage und Alternativen*, Berlin-New York, 2004; Bálint, *op. cit.*, 2006, p. 277–347; W. Pohl, *Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies*, în V. Spinei - C. Hrisban (coord.), *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages. Conflicts, Migrations and Ethnic Processes*, București-Brăila, 2009, p. 17–29. Despre cultura arheologică/culturile arheologice existentă/existente în bazinul transilvănean în secolul al X-lea, vezi E. Gáll, *Analysis and comparison of burial customs in the 10th–11th century in the Transylvanian Basin, Crișana and Banat*, Dacia N.S. 48–49, 2004–2005, p. 335–454; E. Gáll, *A honfoglalás- és kora Árpád kori temetők és szórványleletek elemzése az Erdélyi-medencében, a Partiumban és a Bánságban (= The analysis of the 10th and 11th centuries' burial sites and stray finds in Banat, Partium and the Transylvanian Basin)*, Doktori disszertáció, Budapesta, 2008, vol. I–III (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/gall/diss.pdf>), p. 116–117, 401–407.

⁸⁰ În acest sens, este semnificativ faptul că, în secolul al XVIII-lea, una dintre personalitățile culturale ale vremii, Ádám Kollár, de origine slovac (însuși Kollár amintește de multe ori aceasta), se socotea *hungarus*, ceea ce însemna locuitor pe teritoriul statului maghiar. D. Dümmer, *Kollár Ádám problémája*, în *Írástudók küzdelmei*, Budapest, 1987, p. 276–277.

⁸¹ Continuă să aibă întâietate discuțiile cultural-istorice în care diferite izvoare (narative, etnografice, arheologice) sunt legate și explicate cu ajutorul unui alt tip de izvor, și din combinarea acestor surse (care nu prea au legătură între ele) se ajunge la o concluzie istorică. Cu privire la

2. A doua contribuție a lui M. Roska cu privire la fenomenele din secolul al X-lea are în vedere precizarea direcției de migrare maghiară spre bazinul transilvănean. În acest sens, el aduce în discuție numeroase exemple din preistorie și din epoca migrațiilor, susținând că drumul urmat de unguri trecea prin pasurile Carpaților Orientali, în special prin pasul Oituzului. În sprijinul acestei idei, M. Roska aduce următoarele argumente:

2.1. Trecătorile din Carpații Răsăriteni, care legau zona Ghimeșului și a Oituzului de Moldova, erau cunoscute și folosite de diferite populații, încă din neolitic. În legătură cu importanța drumului, trebuie menționat faptul că acesta se află în vecinătatea salinelor de la Târgu Ocna. În sprijinul acestei idei, aduce un argument lingvistic și anume sufixul *-tuz* care, în opinia sa, se referă la sare.

2.2. Printre argumentele arheologice, M. Roska amintește cercetările din Secuime, mai precis, descoperirea de la Ereteghin din anul 1908⁸².

Din mai multe puncte de vedere, concepția istorico-arheologică a lui Márton Roska poate fi atacată, însă trebuie reținut că observațiile sale cu privire la folosirea drumurilor cu direcția est-vest⁸³ în cursul istoriei sunt corecte. Cele mai concrete cazuri sunt înregistrate, atât în secolul al XI-lea, cât și în timpul invaziei mongole din 1241, când au fost folosite tot pasurile din Carpații Orientali, cu precizarea că atunci a fost vorba despre trecătorile de la Tătar, Bărgău, Bicz, Radna, Bodza, pe care Roska nu le pomenește.

Nu dorim să abordăm aici problematica lingvistică ridicată de interpretarea dată de M. Roska toponimului *Oituz*, însă din punct de vedere arheologic avem câteva observații:

1. Scărița de la Ereteghin se încadrează tipologic în categoria scărițelor trapezoidale, cu bumbi între talpă și bare (tip III, subtip 1)⁸⁴. László Kovács a demonstrat foarte clar că aceste tipuri de scărițe nu au fost folosite înainte de a doua jumătate a secolului al X-lea⁸⁵. Prin urmare, această descoperire nu poate fi pusă în legătură cu migrația maghiară de la sfârșitul secolului al IX-lea.

2. M. Roska nu a luat în considerare posibilitatea altor migrații sau atacuri dinspre est spre bazinul transilvănean, mai târziu, în secolul al X-lea, deși asemenea momente ne sunt cunoscute din izvoarele narrative. Pe baza unor categorii de artefacte, cum sunt zăbalele realizate dintr-o bară, care apar într-o cantitate mai mare în necropolele din sudul Transilvaniei (Alba-Iulia – Stația de Salvare: 1 exemplar; Orăștie: 2 exemplare) decât în restul bazinului carpatic, se poate presupune deplasarea unei populații dinspre est în bazinul carpatic, în a doua jumătate a secolului al X-lea.

argumentarea mixtă (*gemischte Argumentation*) din punct de vedere al arheologiei est-europene vezi: Cs. Bálint, *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai*, Szeged, 1995, p. 245–246.

⁸² Gáll, *op. cit.*, II, p. 24–25.

⁸³ Aceasta a fost probabil influența lui Pósta asupra lui Roska, care considera că macroregiunea bazinul carpatic a fost o zonă de legătură între estul și vestul continentului.

⁸⁴ Gáll, *op. cit.*, I, p. 339, tab. A. 5., planșa tipologică 38.

⁸⁵ L. Kovács, AAH, 1986, p. 195–225.

Ideea lui Roska că *Ținutul Secuiesc* a fost ocupată în secolul al X-lea⁸⁶ derivă din faptul că acest teritoriu este unul de graniță. Istoriografia maghiară și cea română tratează în mod diferit această situație. În timp ce istoriografia maghiară face deosebirea între „zone de habitat” și „zone de graniță” și în cazul secolului al X-lea, istoriografia română nu utilizează aceste concepte. Pentru noi este clar că bazinele Someșului și Mureșului nu pot fi socotite „zonă de graniță” (*gyepű* în literatura de specialitate maghiară) din cauza densității mari a descoperirilor arheologice. Pe baza câtorva descoperiri răzlețe putem presupune existența unui sistem asemănător celui din perioada avară, când în jurul habitatului „avar” au fost așezate grupuri slave de origini diferite. Descoperirile de la Frumușeni (monedă perforată de la Leon al VI-lea Înțeleptul (886–916), Jigodin în zona Ciucului⁸⁷ și cele de la Eresteghin și Sfântu Gheorghe⁸⁸ par să contureze zona de graniță estică, care se aseamănă, din punct de vedere arheologic, cu zona vestică a bazinului carpatic (Örség, azi Oberwart, Austria) și cu zona din jurul localității Enns (Austria). În opinia lui M. Roska, din secolul al XI-lea zona de graniță estică se lărgeste odată cu habitatul. Această ipoteză nu poate fi încă verificată din punct de vedere arheologic⁸⁹, pe de o parte, din cauza caracteristicilor geografice ale zonei, care fac dificilă cercetarea ei. Pe de altă parte, insuficiența cercetărilor arheologice se explică și prin lipsa de personal specializat și de finanțare⁹⁰, precum și prin faptul că nici descoperirile de până acum nu au fost publicate⁹¹.

Lucrarea lui Roska din anul 1936 a reprezentat un progres important pentru cercetare. Absența dezbaterii cu privire la fenomenul de aculturație și de integrare a altor populații/poșoare (slavi de vest, cabari), deși avea la dispoziție informații narative⁹², este una dintre carențele acestei lucrări. Spre exemplu, lipsește o discuție asupra problemei aculturației și a integrării populațiilor aflate în bazinul transilvănean în secolul al X-lea, deși toponimele slave vechi din bazinul

⁸⁶ M. Roska, *A honfoglalás és Erdély*, în M. Asztalos (coord.), *op. cit.*, p. 171.

⁸⁷ Gáll, *op. cit.*, II, p. 24–25.

⁸⁸ Z. Székely, *Adatok a Székelyföld népvándorlás korához*, Sfântu Gheorghe, 1945, p. 1–15; Gy. László, *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*, Cluj, 1943, p. 82, fig. XV/3–4.

⁸⁹ Un complex arheologic, săpat la Sâncrăieni (jud. Harghita) de către István Botár, ar putea fi datat în secolul al XI-lea. Nu putem fi de acord cu autorul săpăturii, care îl datează în secolul al X-lea, pe baza unui artefact antrenat în acest complex. Mulțumim pentru informații colegului István Botár, de la Muzeul Secuiesc din Miercurea Ciuc.

⁹⁰ Primul arheolog a fost angajat abia în 2007 la Muzeul din Gheorgheni (Andrea Demjén), iar în Muzeul Secuiesc din Miercurea Ciuc din 1990 până în 2004 nu au lucrat arheologi.

⁹¹ Descoperirile izolate de ceramică databilă în secolele VIII–XI din bazinul Ciucului nu au fost publicate nici până acum, iar documentația unui cimitir de incinerare de la Lăzarea (bazinul Giurgeului), săpat în anii '60 ai secolului trecut, a fost recuperată recent. Din acest motiv, bazinele Giurgeu și Ciuc sunt pete albe pe hărțile arheologice privind secolele V–XI.

⁹² Theotmar din Salzburg, în F. Lošek, *Monumenta Germaniae Historica*, Hanovra, 1997, p. 150, rândurile 10–13; Regino, *Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi*, în B. Köpeczi, L. Pók (coord.), *Világirodalmi kisenciklopédia II*, an 1976, Budapesta, p. 35.

Mureșului i-ar fi putut atrage atenția⁹³. Însă nu îi putem reproșa integral lui Roska această omisiune, întrucât problema nu a fost examinată nici până în zilele noastre, din cauza absenței analizelor antropologice și arheogenetice⁹⁴. Menționăm în continuare câteva date arheologice cu privire la aculturația unor indivizi din cimitirul de la Alba Iulia – Stația de salvare. În mormântul 1 din secțiunea IV, care conținea și resturile calului, defunctul a fost depus în direcția E-V și a fost acoperit cu material litic, situație ce nu se regăsește în alte morminte cu depuneri ale resturilor calului (fig. 3).

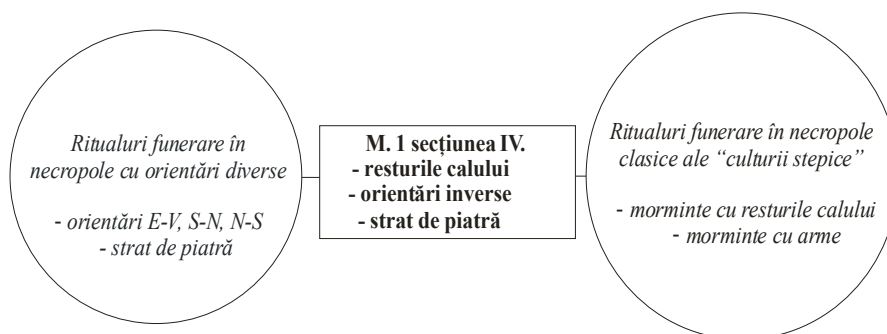

Fig. 3. Alba Iulia – Stația de salvare. Semne arheologice ale procesului de aculturație.

În anul 1943, M. Roska a publicat două descoperiri izolate de la Periam⁹⁵. Prima provine din strada Poștei Vechi, unde au fost găsite două scărițe de șa și un inel de tâmplă (care între timp a dispărut), iar cealaltă din situl Șanțuri, dintre straturile deranjate ale tellului din epoca bronzului și cele din secolele XV–XVI, și constă într-o aplică din secolul al X-lea găsită alături de câteva artefacte pe care le-a datat în epoca avară. Analizând scărițele de șa, a observat proeminențele sub formă de buton între bare și talpa scăriței, pentru care a identificat analogii tipologice (Szentcsanak-Naphegy, Kecskemét-Magyar tanya, Székesfehérvár-Demkóhegy). Aceste scărițe de șa, numite mai târziu „de tip trapezoidal”, sunt decorate prin încrustare pe o parte a barelor. M. Roska a realizat și un mic repertoriu al scărițelor decorate din secolul al X-lea, fără însă a observa deosebiri între tipurile de decorare. Primele scărițe decorate, după cum menționează Roska,

⁹³ În acest sens, în aceeași perioadă, a apărut și una dintre cele mai importante analize de toponimie: I. Kniezsa, *Magyarország népei a XI. században*, în S. Jusztinián (coord.), *Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján*, Budapest, 1938, p. 367–454.

⁹⁴ De exemplu, în cazul necropolei de la Alba-Iulia, str. Brândușei, lipsa analizelor antropologice și arheogenetice ne privează de date importante. Vezi A. Dragotă, G. T. Rustoiu, M. Drîmbărean, V. Deleanu, S. Oța, *Necropola medieval timpurie de la Alba-Iulia str. Brândușei. Cercetările arheologice din anii 1997-2008*, Alba Iulia, 2009. Pentru observații cu privire la ritualurile funerare, legăturile culturale și analiza orizontal-stratigrafică a necropolei, vezi E. Gáll, *op. cit.*, p. 343–347, 352–359, 392–393 și pl. 35.

⁹⁵ M. Roska, *Perjamosi leletek I-II (Funde von Perjámos)*, KözlCluj 3, 1943, p. 140–143.

au fost documentate la Immenstadt. În partea a doua a lucrării, pe lângă descoperirile din epoca migrațiilor, a publicat și o aplică de centură, decorată, pe care o datează, corect, în secolul al X-lea.

Un alt articol important al lui Roska cu privire la problema difuziunii culturale⁹⁶ și/sau relațiile comerciale din secolele X–XI este cel despre buterola de spadă de la Alba Iulia (context arheologic necunoscut), ajunsă în Muzeul din Cluj în anul 1943⁹⁷. După o descriere minuțioasă a piesei și a analogiilor sale foarte apropiate din bazinul carpatic (Beszterec, Székesfehérvár-Demkóhegy), autorul atrage atenția asupra unor similitudini din zona balcanică: Madara, Rupkite-Grădiște, cea mai apropiată fiind însă cea de la Biljarsk, pe Volga. În zona germană a găsit o analogie, doar în ceea ce privește forma piesei, în mormântul 125 de la Linkuhnen, și specifică faptul că buterolele ajurate din zona nordică pot fi încadrate într-o altă grupă tipologică⁹⁸. Pentru aceste cazuri, pe baza analizelor lui P. Paulsen, V. Reinerth, T.J. Arne, N. Fettich ș.a., Roska a observat asemănări privind ornamentația pieselor la Krasnojarsk, Treyden, Gotland, Öland, Kurland⁹⁹. În continuare, el analizează motivele ornamentale aflate pe buterolă, găsind analogii în diferite medii culturale din est (zona Minusinsk), respectiv din zona est-europeană. După această analiză tipologică și culturală, Roska formulează trei întrebări importante: unde a fost confecționată buterola, în ce mod a ajuns la Alba Iulia, respectiv care este încadrarea ei cronologică?

Preluând rezultatele analizei lui Peter Paulsen¹⁰⁰, M. Roska este de acord că aceste tipuri de arme puteau să ajungă în Transilvania din zona Prusiei Orientale, însă aici intră într-o dilemă, neputând să decidă dacă prezența acestei arme este rodul comerțului sau al migrației și al cuceririi maghiare? Cităm: „în această privință trebuie să analizăm dacă această piesă a fost adusă de înșiși maghiarii cuceritori, prin pasul Verecke, sau a ajuns în țara noastră pe acel drum comercial care se ramifică din drumurile comerciale din zonele Elba, Oder, Vistula și de aici merge spre Dunăre”¹⁰¹.

⁹⁶ Este vorba de teoria dezvoltată de către F. Boas, *The Mind of Primitive Man*, New York, 1911; W. R. Goldschmidt (coord.), *The Anthropology of Franz Boas. Essays on the Centennial of His Birth*, locul, 1959.

⁹⁷ M. Roska, *A gyulafehérvári (Alba Iulia, Alsófehér M.) viking bronzkardokvég (Das Wikinger Ortband aus bronze von Gyulafehérvár [Alba Iulia] kom. Alsó-Fehér [Alba de Jos]), KözlCluj 4, 1944, p. 102–108.*

⁹⁸ O dezbatere modernă a acestei probleme vezi la Ch. Hedenstierna Johnson, *The Birka Warrior. The material culture of a martial society*, Doctoral Thesis in Archaeological Science at Stockholm University, Stockholm, 2006, p. 89–92.

⁹⁹ Aceste date și analize arată că M. Roska era la curent cu literatura arheologică europeană a anilor '30–'40 (cel puțin cu literatura scandinavă, germană și rusă).

¹⁰⁰ P. Paulsen, *Wikingerfunde aus Ungarn im Lichte der Nord- und Westeuropäischen Frühgeschichte (= Magyarországi viking leletek)*, ArchHung 12, 1933, p.

¹⁰¹ În original: „ebben a tekintetben mérlegelnünk kell, hogy vajon a honfoglalás rendjén a Vereckei szoroson bevonuló magyarság hozta-e magával vagy pedig a honfoglalás tényének befejezése után észak felől azon a kereskedelmi úton jutott hazánkba, amely az Elba, Odera és Vistula mentén haladó kereskedelmi útból ágazik el Észak-Magyarország felé s innét a Dunának tart”. Vezi, Roska, *op. cit.*, p. 108.

De fapt, această formulare este retorică deoarece în rândurile următoare, preluând rezultatele lui P. Paulsen și G. László, M. Roska datează piesa la începutul secolului al XI-lea și, în nota caracteristică gândirii epocii, o leagă de un „viteaz” al lui Ștefan I cel Sfânt (1001–1038) de după campania acestuia din 1003. Putem fi de acord cu datarea propusă de Roska, cu mențiunea că analogiile foarte apropiate buterolei, din bazinul carpatic, pot fi datate mai timpuriu, prin urmare buterola putea să ajungă la Alba Iulia și dinspre sud (așa cum arată multe descoperiri din Bulgaria). Din punct de vedere cronologic, piesa se poate încadra în a doua jumătate a secolului al X-lea – începutul secolului al XI-lea¹⁰².

Acesta a fost ultimul articol important cu privire la cercetarea arheologică a secolelor X–XI care se leagă de numele lui M. Roska. După retragerea sa în Ungaria (1944), fiind lipsit de posibilitatea unei legături directe cu materialul arheologic, nu și-a mai putut continua cercetările privind această perioadă în Transilvania. A fost unul dintre marile sale regrete.

*

Deși a fost și etnograf, Márton Roska a rămas un arheolog care n-a supralicitat izvoarele arheologice și nu s-a lăsat prea des atras în capcana *gemischte Argumentation*, abordare foarte apreciată în secolul trecut, în care a căzut mai mereu, de exemplu, Gyula László¹⁰³, una dintre figurile marcante ale arheologiei maghiare de după deceniile trei-patru ale secolului al XX-lea.

Atitudinea critică și concluziile rezervate, fără supralicitarea materialului arheologic (unele dintre contribuțiile sale au rămas valabile până la ora actuală!), documentarea bibliografică extrem de cuprinzătoare, varietatea tematică a săpăturilor, calitatea lucrărilor publicate (între care un repertoriu arheologic pentru epoca preistorică), folosite și azi de specialiști, inaugurarea unei direcții de cercetare în arheologia medievală (cercetarea necropolelor primelor centre de comitat ale Regatului Ungariei din secolul al XI-lea), grija față de patrimoniul cercetat (inventarul arheologic rezultat din săpăturile lui este înregistrat integral și ordonat, fiind accesibil în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei) – constituie, fără îndoială, caracteristicile pozitive cele mai de seamă ale unei cariere profesionale exemplare, care ar trebui să inspire și să îndemne noile generații spre o activitate cel puțin comparabilă, prin rezultate. Márton Roska rămâne un exemplu de excelență profesională, demnă de urmat pentru tinerii arheologi din România care cercetează epoca medievală timpurie, cărora le revine misiunea de a sfârâma izolaționismul științific impus în perioada național-comunistă.

¹⁰² E. Gáll, *Az Erdélyi-medence, Partium és Bánság 10–11. század sír- és szórvány fegyverleleteinek elemzése (An analysis of the grave and stray weapon finds of the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat from the 10th-11th Centuries)*, HK, 119, 2007, 2, p. 395–474.

¹⁰³ Exemplul lui László a fost urmat de foarte mulți reprezentanți ai școlilor arheologice est-europene. Despre activitatea lui Gyula László: I. Balassa, *László Gyula életútja*, în I. Balassa (coord.), *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*, Budapest, 2001, p. 9–136.

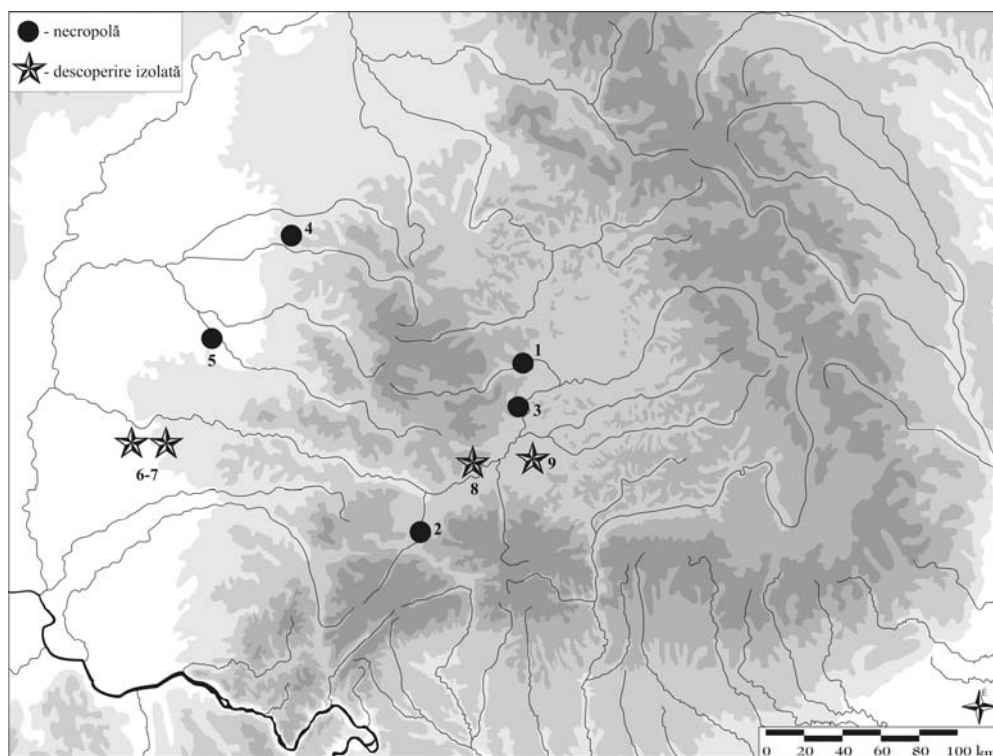

Fig. 4. Săpăturile arheologice și descoperirile izolate din sec. X–XI, publicate de Márton Roska: 1. Moldovenеști; 2. Hunedoara; 3. Gâmbaș; 4. Biharea; 5. Vârșand; 6–7. Periam; 8. Alba Iulia; 9. Heria.

Lucrările lui Márton Roska despre secolele X–XI

1. M. Roska, *Árpádkori temető Vajdahunyadon (Sepulture de l'époque d'Arpad, à Vajdahunyad)*, DolgCluj 4, 1913, p. 166–198.
2. M. Roska, *Árpád-kori temető Várfalván (Cimetiere de l'époque des Árpádes à Várfalva)*, DolgCluj 5, 125–167, p. 168–187.
3. M. Roska, *Recherches préhistoriques pendant l'année 1924*, Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie I, 1924, p. 297–316 (cu privire la necropola de la Biharea: p. 313).
4. M. Roska, *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année*, Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie II, p. 400–416 (cu privire la necropola de la Biharea: p. 403).
5. M. Roska, *Emlékek a magyarság erdélyi honfoglalásához*. Márki Emlékkönyv (Cluj), 1927. p. 132–138.
6. M. Roska, *A honfoglalás és Erdély*, în Asztalos M. (coord.), *A történeti Erdély*, Budapest, 1936, p. 162–173.

7. M. Roska, *A gyulavarsándi (Arad m.) Laposhalom rétegtani viszonyai*, FolArch 3–4, 1941, p. 45–61.
8. M. Roska, *Perjámosi leletek I-II (Funde von Perjámos)*, KözlCluj 3, 1943, p. 140–143.
9. M. Roska, *A hari (Hiria, Alsó-Fehér vm.) honfoglaláskori sírlelet (Der landnahmezeitliche Grabfund von Hari [Hiria, kom. Alsó-Fehér, Alba de Jos])*, KözlCluj 4, 1944, p. 97–101.
10. M. Roska, *A gyulafehérvári (Alba Iulia, Alsófehér M.) viking bronzkardokvég (Das Wikinger Ortband aus bronze von Gyulafehérvár [Alba Iulia] kom. Alsó-Fehér [Alba de Jos])*, KözlCluj 4, 1944, p. 102–108.

Márton Roska und die Erforschung des 10. und 11. Jahrhunderts

Der 1872 gegründete archäologische Lehrstuhl von Kolozsvár wurde unter der Leitung von Béla Pósta zu einem der wichtigsten Zentren im Königreich Ungarn. Márton Roska ist bis auf dem heutigen Tag einer der bekanntesten Vertreter dieser archäologischen Schule. Er hat nicht nur zahlreiche Ausgrabungen gemacht, sondern veröffentlichte wichtige Arbeiten, welche bis heute noch oft zitiert werden. Obwohl Márton Roska vor allem auf dem Gebiet der Urgeschichte wirkte, waren die Forschungen des aus Magyarköblös stammenden Archäologen auf dem Gebiet der ungarischen Landnahmezeit bzw. Staatsgründung auch sehr wichtig. Roska führte seine bedeutendsten Ausgrabungen in den Gräberfelder des 11. Jahrhunderts von Vajdahunyad und Várfalva, sowie legte einen Gräberfeldteil aus dem 10. Jahrhundert mit 12 Gräber frei. Er veröffentlichte sie einige Jahre nach ihrer Freilegung.

Das wichtigste Ziel dieses Aufsatzes ist die Analyse der mit dem 10. bis 11. Jahrhundert beschäftigenden Abhandlungen von Márton Roska. Was wurde aus seinen Ergebnissen von der Forschung angenommen und welche Elemente waren, die die früheren Untersuchungen veränderten?

Im Aufsatz probiert man diese Fragen in Hinsicht von erster (1913) bis zu seiner letzten Abhandlung (1944) über diese Epoche zu beantworten.